

ARKADIUSZ SADOWSKI

Uniwersytet Przyrodniczy

Poznań

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE OPŁATY PRACY WŁASNEJ W RÓŻNYCH TYPACH GOSPODARSTW ROLNYCH

Wstęp

Celem działalności rolniczej jest uzyskiwanie nadwyżki ekonomicznej w postaci dochodu, umożliwiającego zarówno rozwój gospodarstwa, jak i opłatę pracy. Jego wartość uzależniona jest zarówno od czynników egzogennych, jakimi są przede wszystkim uwarunkowania polityczne i rynkowe, jak też endogennych, z których najważniejsze to potencjał wytwórczy oraz wewnętrzna organizacja poszczególnych jednostek produkcyjnych. Polskie gospodarstwa podlegają jednolitym regulacjom wynikającym ze Wspólnej Polityki Rolnej oraz prawodawstwa krajowego. Podobna jest też w danym czasie na terenie całego kraju koniunktura na poszczególne produkty rolnicze. Pomimo jednak względnej homogeniczności czynników politycznych i rynkowych, struktura, intensywność i skala produkcji, a co za tym idzie – wysokość dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa w poszczególnych częściach kraju, są mocno zróżnicowane [6, 9]. Oceniając omawiane zjawisko od strony mikroekonomicznej, oznacza to, że istotny wpływ na wartość uzyskiwanych dochodów mają także wspomniane endogenne czynniki, takie jak wielkość potencjału produkcyjnego oraz organizacja produkcji. Należy uwzględnić także zasadniczą rolę struktury agrarnej, odzwierciedlającej nie tylko zróżnicowanie wielkości fizycznej gospodarstw, lecz także ich potencjału produkcyjnego i wynikających z niego możliwości generowania dochodów. Dlatego też, zarówno z punktu widzenia szans rozwojowych poszczególnych jednostek produkcyjnych, jak i konkurencyjności rolnictwa jako sektora gospodarki, istotnym jest określenie poziomu zróżnicowania dochodów w poszczególnych grupach gospodarstw oraz w całych regionach. Problem ten dotyka wielu ważnych aspektów związanych z funkcjonowaniem rolnictwa, w tym również opłaty pracy własnej.

W niniejszym artykule podjęto próbę określenia typologicznego oraz regionalnego stopnia zróżnicowania dochodów rolniczych, a także możliwości opłaty pracy członków rodzin rolniczych na poziomie porównywalnym z minimum egzystencji oraz minimum socjalnym. Pozwoli to na odniesienie sy-

tuacji w rolnictwie do wskaźników używanych w badaniach innych grup społecznych, a więc na przedstawienie omawianych zagadnień na szerszym, ogólnospołecznym tle.

Determinanty regionalnego zróżnicowania dochodów rolniczych

Ekonomicznym skutkiem specyficznych cech rolnictwa w poszczególnych regionach jest różna zdolność do generowania dochodów rolniczych, w różnym stopniu zapewniająca właścicielom i pracownikom gospodarstw odpowiedni standard życia. Uwarunkowania polityczne i rynkowe nie są bowiem jedynymi determinantami kształtującymi sytuację ekonomiczną gospodarstw. Heller [5] uważa, iż poziom rozwoju rolnictwa jest ściśle związany z ogólną sytuacją ekonomiczną w regionie, w tym z wielkością Produktu Krajowego Brutto, nakładami inwestycyjnymi czy nakładami na działalność badawczo-rozwojową. Harasim [4] z kolei, za czynniki różnicujące rolnictwo uznaje „warunki naturalne, zaszczości historyczne, gęstość zaludnienia, stopień uprzemysłowienia i urbanizacji oraz rozwoju infrastruktury, przemiany agrarne, stopień wyposażenia rolnictwa w czynniki wytwórcze, politykę przestrzennego zagospodarowania kraju, tradycje i poziom kultury rolnej”. Część wymienionych czynników ma charakter egzogeny w stosunku do rolnictwa i związana jest także z ogólnym poziomem rozwoju danego regionu. Świadczy to o dużym uzależnieniu rolnictwa jako sektora gospodarki od czynników zewnętrznych. Uwzględnivszy wspomnianą homogeniczność zasad polityki rolnej oraz podobne w skali kraju trendy koniunkturalne na poszczególnych rynkach, zauważyć można, że na nierównomierny poziom rozwoju gospodarstw rolnych w poszczególnych regionach wpływ mają przede wszystkim czynniki o charakterze przyrodniczym oraz zaszczości historyczne, które na przestrzeni lat ukształtowały współczesną strukturę agrarną, odmienną w poszczególnych regionach kraju. W tym kontekście warto zwrócić uwagę, że przepisy prawa, jak i zmieniające się relacje cenowe, jakkolwiek wywierają istotny wpływ na coroczny poziom dochodów rolniczych, jednak nie powodują ich regionalnego zróżnicowania. Natomiast czynniki przyrodnicze, które zazwyczaj są niezmiennie, w dużej mierze decydują o tym, jakie kierunki produkcji w danym miejscu są możliwe technicznie oraz opłacalne ekonomicznie, a zatem ich wpływ na regionalne zróżnicowanie dochodów rolniczych jest bezsprzeczny. Należy zgodzić się z Krasowiczem i Kopińskim [7], twierdzącymi, iż na poziom i strukturę produkcji rolniczej wpływają głównie czynniki ekonomiczno-organizacyjne, trzeba jednak zauważyć, że są one w dużej mierze pochodną wspomnianych zaszczości historycznych oddziaływujących na obecną strukturę agrarną. W procesie historycznym ukształtowana została szeroko rozumiana kultura rolna, ściśle związana z przekazywaną z pokolenia na pokolenie tradycją gospodarowania. Przykładem ilustrującym opisane zjawisko może być podział Polski na cztery makroregiony FADN, dokonany w oparciu o parametry opisujące współczesne efekty produkcyjne gospodarstw [8]. Można jednak zauważyć, iż w pewnym stopniu jest on zbieżny z dawnymi granicami zaborów oraz ziem uzyskanych przez Polskę po II wojnie światowej. Świadczy to o dużym wpływie decyzji politycznych na strukturę

rolnictwa oraz o jej względnej trwałości, co w perspektywie oznaczać może, że jej przemiana nie będzie procesem szybkim i łatwym.

Wszystkie wymienione czynniki, zarówno o charakterze przyrodniczym, jak i strukturalnym oraz organizacyjnym, wpływają w ostatecznym stopniu na ekonomikę gospodarstw, a w szczególności na możliwość generowania przez nie dochodów rolniczych. Decydują one bowiem zarówno o fizycznej skali produkcji, na co największy wpływ ma powierzchnia gospodarstw, jak też o jej intensywności oraz jakości, co z kolei w dużej mierze determinowane jest jakością rolniczej przestrzeni produkcyjnej i szeroko rozumianą kulturą rolną. Struktura agrarna wpływa też w sposób zasadniczy na to, jaki odsetek poszczególnych czynników produkcji w danym rejonie angażowany jest w proces produkcyjny, zapewniający możliwość opłacenia pracy na pożądanym poziomie.

Material i metody

W badaniach wykorzystane zostały Wyniki Standardowe FADN [11] w odniesieniu do całego kraju oraz poszczególnych makroregionów FADN, bowiem po przystąpieniu do Unii Europejskiej pełnią one istotną rolę w badaniach związanych z regionalnym zróżnicowaniem rolnictwa [6, 8, 10]. Zgodnie z zasadami tego systemu rachunkowości, w polu obserwacji znajdują się gospodarstwa towarowe wytwarzające łącznie 90% standardowej nadwyżki bezpośredniej kraju [3]. Zakres badań w ramach FADN obejmuje wyłącznie prowadzenie gospodarstwa rolniczego, nie są więc w nich uwzględniane dochody pozarolnicze.

W badaniach wykorzystano następujące kategorie ekonomiczne, zamieszczone w Wynikach standardowych... FADN dla roku 2007, gdzie obliczone zostały zgodnie z metodyką tego systemu [11]:

- liczba reprezentowanych gospodarstw (SYS 02);
- nakłady pracy własnej (SE 015);
- powierzchnia użytkowanych użytków rolnych (SE 025);
- produkcja ogółem (SE 131);
- dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (SE 420);
- dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny (SE 430);
- dopłaty do działalności operacyjnej (SE 605).

Jako miarę opłaty pracy własnej przyjęto dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny (SE 430), która z kolei stała się podstawą do porównania z minimum socjalnym oraz minimum egzystencji (tabela 1).

Minimum egzystencji (zwane też minimum biologicznym) jest miernikiem opisującym standard życia na bardzo niskim poziomie. Wyznacza on linię ubóstwa podstawowego, poniżej którego następuje „biologiczne zagrożenie życia oraz rozwoju psychofizycznego człowieka” [1]. W odróżnieniu od minimum egzystencji, minimum socjalne jest wskaźnikiem poziomu życia także na względnie niskim poziomie, uwzględnia jednak w koszyku wydatki umożliwiające na każdym etapie biologicznego rozwoju człowieka reprodukcję jego sił życiowych, posiadanie oraz wychowanie potomstwa oraz utrzymanie więzi społecznych [2].

Tabela 1

**Minimum socjalne i minimum egzystencji
dla 4-osobowej rodziny pracowniczej**

Wyszczególnienie	Wartość (tys. zł/rok)
Minimum egzystencji	16
Minimum socjalne	31

Źródło: [1, 2].

W badaniach zastosowano grupowanie gospodarstw według klas wielkości ekonomicznej (tabela 2), w celu określenia potencjału ekonomicznego pozwalającego na opłatę pracy na poziomie porównywalnym z badanymi minimami. Porównanie wydajności pracy w rolnictwie oraz w pozostałych działach gospodarki narodowej sprawia, że zaprezentowane wartości, a szczególnie dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny przedstawić można na szerszym tle, przez co zyskuje bardziej obiektywny wymiar.

Tabela 2

Grupowanie gospodarstw według wielkości ekonomicznej (ESU)

Klasa gospodarstw	Rozmiar w ESU ^a
Bardzo małe	ESU < 4
Małe	$4 \leq \text{ESU} < 8$
Średnio małe	$8 \leq \text{ESU} < 16$
Średnio duże	$16 \leq \text{ESU} < 40$
Duże	$40 \leq \text{ESU} < 100$
Bardzo duże	ESU ≥ 100

^a ESU (European size unit) – równowartość 1200 Euro standardowej nadwyżki bezpośredniej

Źródło: [11].

W celu osiągnięcia porównywalności wyników dotyczących dochodów rolniczych oraz przedstawionych minimów, przyjęto następujące założenia:

1. Ze względu na to, że w polskim prawodawstwie funkcjonują różne systemy podatkowe i ubezpieczeń społecznych dla rolników oraz pozostałych grup zawodowych, w obliczeniach uwzględniono dochody rolnicze pomniejszone o ubezpieczenie w KRUS¹;
2. Gospodarstwa rolne dokonują reprodukcji prostej na poziomie amortyzacji będącej w rozumieniu metodyki FADN kosztem wpływającym na poziom do-

¹ Ubezpieczenie w KRUS w systemie rachunkowości FADN traktowane jest jako wydatek prywatny na cele rodziny rolnika, stąd nie stanowi pozycji kosztów. W niniejszym opracowaniu uwzględnione jednak zostało w formie ryczałtowej (przyjmując składkę dla czteroosobowej rodziny) celem uzyskania porównywalności z minimum socjalnym oraz minimum egzystencji.

chodów. Nie uwzględnione zostały inwestycje netto, które wprawdzie są finansowane między innymi z dochodu, lecz ich wartość w danym roku, nawet po uwzględnieniu współfinansowania z dopłat do działalności operacyjnej, może być nieproporcjonalna do osiągniętego dochodu z uwagi na to, że udział własny inwestycji pochodzi często z oszczędności wielu lat;

3. W badaniach w pierwszym rzędzie uwzględniona została całkowita opłata pracy własnej. Poza tym jednak, celem zbadania wpływu wsparcia zewnętrznego na opłacenie pracy rodziny rolniczej, przeprowadzono dodatkową analizę, w której wartość dochodu przypadającego na osobę pełnozatrudnioną pomniejszono o kwotę dopłat do działalności operacyjnej.

Wyniki

Zależności pomiędzy potencjałem ekonomicznym a zdolnością do generowania dochodów umożliwiających opłatę pracy własnej występują w przypadku wszystkich makroregionów FADN. W każdym z nich zauważalne są jednak pewne cechy specyficzne, świadczące o zróżnicowaniu polskiego rolnictwa. Wszędzie w kolejnych klasach wielkości ekonomicznej wzrasta powierzchnia użytków rolnych (tabela 3), jednak pomimo zaliczenia gospodarstw z poszczególnych makroregionów do tych samych klas, można zauważyć, że ich średnia powierzchnia jest różna. Największe powierzchniowo gospodarstwa zlokalizowane są w makroregionie Pomorze i Mazury, co świadczy o mniejszej intensywności produkcji oraz słabszym wykorzystaniu czynnika ziemia (tabela 4). Poza bowiem klasą gospodarstw bardzo małych, w regionie tym wszędzie produktywność ziemi jest najniższa. Odwrotna sytuacja ma miejsce w makroregionie Małopolska i Pogórze oraz Mazowsze i Podlasie, gdzie w poszczególnych klasach wielkości gospodarstwa są najmniejsze powierzchniowo, ale charakteryzujące się najwyższą produktywnością ziemi. Należy przy tym zauważyć, że na terenie Małopolski i Pogórza relatywnie wysoką produktywnością cechują się gospodarstwa słabsze ekonomicznie (klasy od „bardzo małe” do „średnio duże”). Stan taki może świadczyć o racjonalizacji zarządzania, która w warunkach dużego rozdrobnienia gospodarstw i niemożności zwiększenia powierzchni każe powiększać dochód poprzez wzrost produktywności podstawowego czynnika produkcji, jakim jest ziemia. Ze względu jednak na niewielkie zasoby potencjału produkcyjnego, produktywność ziemi nie jest zbieżna z produktywnością pracy własnej, która w poszczególnych klasach jest najniższa w makroregionach Małopolska i Pogórze oraz Mazowsze i Podlasie (tabela 4). Na sytuację ekonomiczną gospodarstwa rolnego, jego pozycję konkurencyjną, a także możliwości opłacenia pracy własnej wpływa bowiem nie jednostkowa produktywność poszczególnych czynników produkcji, lecz całkowity wolumen produkcji, który w kolei ściśle uzależniony jest od posiadanego potencjału. Stąd też zrozumieliśmy, że w kolejnych klasach wielkości ekonomicznej wartość produkcji rośnie (tabela 3). W przypadku gospodarstw słabszych ekonomicznie, gdzie różnice średniej powierzchni są w poszczególnych makroregionach relatywnie niewielkie, na łączną wartość produkcji wpływa głównie jej intensywność, stąd w klasach od „małe” do „duże” największą produkcją charakteryzują się gospodarstwa z makroregionu Małopolska i Pogórze.

Inne zależności występują z kolei w przypadku klasy „bardzo duże”, charakteryzującej się największym zróżnicowaniem pomiędzy poszczególnymi regionami, zarówno pod względem posiadanego potencjału produkcyjnego, jak i realizowanych strategii rozwoju. W przypadku bowiem tej klasy najwyższą produkcją ogółem charakteryzują się najbardziej ekstensywne, lecz jednocześnie największe gospodarstwa z makroregionu Pomorze i Mazury. Pomimo tego, że produktywność ziemi stanowi tam zaledwie 56% produktywności w rejonie Małopolska i Pogórze, to jednak całkowita wartość produkcji jest większa ponad dwukrotnie, a średnia powierzchnia UR ponad 3,5-krotnie.

Poszczególne strategie rozwoju przekładają się ostatecznie na wielkość dochodów oraz wynikającą z tego możliwość opłaty pracy własnej. Należy przy tym zauważyć, że relacja dochodu do liczby osób pełnozatrudnionych pracy własnej uzależniona jest przede wszystkim od tego pierwszego czynnika, gdyż zarówno w poszczególnych klasach wielkości ekonomicznej, jak i makroregionach podobne są liczby osób pełnozatrudnionych. Wprawdzie różnice pomiędzy skrajnymi wartościami tej zmiennej (0,565 FWU dla gospodarstw bardzo dużych w makroregionie Pomorze i Mazury oraz 2,244 FWU w klasie gospodarstw dużych na terenie Małopolski i Pogórza) są niemal 4-krotne, jednakże w większości przypadków liczba FWU waha się pomiędzy jedną i dwiema osobami pełnozatrudnionymi. Nakłady pracy własnej są pochodną głównie liczebności rodziny rolniczej, która nie jest w żaden sposób uzależniona od skali czy efektywności produkcji. Występujące znaczne różnice w wartości opłaty pracy własnej wynikają zatem z różnic w poziomie dochodów. Zauważalne są one przede wszystkim w odniesieniu do klas wielkości ekonomicznej – w skali kraju różnica pomiędzy opłatą pracy, uwzględniającą wielkość dochodu z dopłatami do działalności operacyjnej, w gospodarstwach bardzo małych i opłatą pracy w gospodarstwach bardzo dużych jest niemal czterdziestopięciokrotna (tabela 5). W obrębie tych samych klas z kolei, największa różnica pomiędzy poszczególnymi regionami jest czterokrotna i dotyczy gospodarstw bardzo dużych (207,8 tys. w makroregionie Mazowsze i Podlasie oraz 841,8 tys. na terenie Małopolski i Pogórza). W przypadku pozostałych klas różnice są mniej niż dwukrotne.

Regionalne oraz typologiczne zróżnicowanie udziału dopłat w opłacie pracy własnej z dochodów rolniczych jest zagadnieniem niezwykle istotnym, gdyż dotyka problematyki zarówno polityki rolnej, jak i niezależności finansowej poszczególnych grup gospodarstw. W skali kraju najbardziej niezależne od politycznych regulacji są gospodarstwa należące do klas „średnio duże” i „duże”, gdzie udział dopłat do działalności operacyjnej wynosi odpowiednio 27% i 25%. Największy z kolei wpływ dopłat widoczny jest w gospodarstwach bardzo małych, osiągając poziom 56%. Znaczne różnice występują też pomiędzy poszczególnymi makroregionami; największe uzależnienie od regulacji politycznych wykazują gospodarstwa z Pomorza i Mazur, gdzie niemal we wszystkich klasach (z wyjątkiem klasy „bardzo małe”) udział dopłat w opłacie pracy własnej jest najwyższy w skali kraju. W sposób szczególnie znamiennej zjawisko to występuje w klasie „bardzo duże”, gdzie dopłaty aż w 79% wpływają na zdolność do opłaty pracy własnej. Z jednej strony jest ono efektem opisaną wcześniej relatywnej ekstensywności produkcji

w tym rejonie, z drugiej natomiast świadczy o umiejętności wykorzystywania środków oferowanych przez poszczególne mechanizmy polityki rolnej, w tym zwłaszcza wsparcia ze strony funduszy UE. Rozpatrując zdolności konkurencyjne gospodarstw z Pomorza i Mazur w dłuższej perspektywie, istotne jest, na ile zmiany zasad Wspólnej Polityki Rolnej mogą zachwiać podstawy ich rozwoju w kontekście dużego uzależnienia od wsparcia zewnętrznego. Tak znaczny udział dopłat, szczególnie w gospodarstwach bardzo dużych, może też budzić kontrowersje natury społecznej, sugeruje bowiem kierowanie transferów publicznych na opłacenie pracy podmiotów, które i tak dysponują zdolnością do opłacenia swojej pracy. Zgodnie z przyjętym w niniejszym artykule założeniem metodycznym, gospodarstwa dokonują reprodukcji prostej na poziomie amortyzacji. W praktyce jednak, zwłaszcza w większych jednostkach produkcyjnych, znaczna część dochodu przeznaczana jest na inwestycje modernizacyjne. Najmniej uzależnione od dopłat do działalności operacyjnej są z kolei gospodarstwa zlokalizowane w makroregionach Mazowsze i Podlasie (najniższy odsetek w klasie „duże”) oraz przede wszystkim Małopolska i Pogórze (najniższy odsetek w pozostałych klasach oraz gospodarstwach ogółem). Pomimo więc relatywnie niewielkich regionalnych różnic w wysokości dochodu z gospodarstwa rolniczego wewnątrz poszczególnych klas, widoczne są różnice w jego strukturze, zwłaszcza dotyczące źródeł jego tworzenia, a więc własnej działalności operacyjnej oraz zewnętrznych dopłat do tej działalności.

Rozpatrując zagadnienie opłaty pracy własnej, należałoby spojrzeć na nie w szerszym świetle. W niniejszym artykule dokonano zatem porównania opłaty pracy własnej w badanych gospodarstwach z dwoma powszechnie stosowanymi wskaźnikami, jakimi są minimum egzystencji oraz minimum socjalne (tabela 1). Opłatę pracy na poziomie przewyższającym minimum egzystencji są w stanie zrealizować we wszystkich makroregionach gospodarstwa należące co najmniej do klasy „średnio małe”. Trzeba przy tym zauważyć, że bez stosowania dopłat do działalności operacyjnej, możliwość taką miałyby dopiero gospodarstwa należące do klasy „średnio duże”, które jednocześnie generują całkowite dochody pozwalające na opłacenie pracy na poziomie przewyższającym minimum socjalne. Przedstawiony stan oznacza, że dopłaty, relatywnie wysokie w stosunku do skali produkcji, w klasach „bardzo małe” oraz „małe” nie są w stanie pełnić roli ani modernizacyjnej, ani nawet socjalnej. Nie należy jednak jednoznacznie utożsamiać wspomnianych najsłabszych ekonomicznie klas gospodarstw (wraz z pozostającą poza polem obserwacji FADN większością gospodarstw o wielkości poniżej 2 ESU) ze zjawiskiem biedy na wsi, gdyż analizowane wyniki nie uwzględniają dochodów uzyskiwanych z działalności pozarolniczej.

Przedstawione powyżej relatywnie niewielkie wewnątrzklasowe różnice w wysokości opłaty pracy własnej nie wykluczają regionalnego zróżnicowania. Poza bowiem opisanym zjawiskiem odmiennego wpływu dopłat, kluczową rolę odgrywa struktura agrarna. Ona przesądza o tym, jaki odsetek gospodarstw w danym rejonie jest w stanie prowadzić produkcję zapewniającą opłacenie pracy na poziomie przewyższającym minimum egzystencji czy minimum socjalne. Od struktury agrarnej zależy też, jakie czynniki produkcji zaangażowane są w działalność zapewniającą osiągnięcie wymienionych minimów. W skali kraju opłatę pracy na poziomie co najmniej

minimum egzystencji jest w stanie uzyskać 30% gospodarstw będących w polu zainteresowania FADN (gospodarstwa „średnio małe” i większe), a na poziomie przekraczającym minimum socjalne (gospodarstwa „średnio duże” i większe) tylko 10%. Najwięcej takich gospodarstw jest w makroregionie Wielkopolska i Śląsk (odpowiednio 46% i 20%). Relatywnie najmniej gospodarstw opłacających pracę na poziomie przewyższającym badane minima znajduje się na terenie makroregionu Małopolska i Pogórze (odpowiednio 11% i 3%). Jak wcześniej wspomniano, wysokość dochodu jest ściśle uzależniona od posiadanego potencjału produkcyjnego, którego najważniejszy element stanowi ziemia. Zrozumiałe jest więc, że udział ogólnych zasobów ziemi wykorzystywanej do produkcji mogącej zapewnić opłatę pracy na poziomie badanych minimów jest wyższy od udziału gospodarstw. W skali kraju wynosi on 60% w odniesieniu do minimum egzystencji oraz 38% w przypadku minimum socjalnego (najwięcej w makroregionie Pomorze i Mazury, odpowiednio 78% i 59%, a najmniej na terenie Małopolski i Pogórza, odpowiednio 31% i 17%). Zdecydowanie mniejszy udział w opłacie pracy na poziomie badanych minimów mają nakłady własnej siły roboczej. W skali kraju stanowią one 35% dla minimum egzystencji oraz 13% dla minimum socjalnego. Podobnie jak w przypadku ziemi, największy ich udział odnotowano w makroregionie Wielkopolska i Śląsk (53% i 25%), najmniejszy natomiast na terenie Małopolski i Pogórza (14% i 4%). Analizując powyższe dane w skali kraju, poszczególne makroregiony można podzielić na dwie grupy. W zachodniej i północnej Polsce, a więc na terenie Wielkopolski i Śląska oraz Pomorza i Mazur odpowiednie wartości są zazwyczaj wyższe niż w makroregionach zlokalizowanych na wschodzie i południu, czyli Mazowszu i Podlasiu oraz Małopolsce i Pogórzu. Świadczy to o znacznym zróżnicowaniu polskiego rolnictwa pod względem efektywności wykorzystania poszczególnych czynników produkcji.

Na zagadnienie to można spojrzeć z kilku punktów widzenia. Po pierwsze, jest to problem społeczny. Wspomniane zostało powyżej, że brak możliwości uzyskania dochodu umożliwiającego opłatę pracy własnej nie jest tożsamy z pojęciem biedy na wsi, ze względu na możliwość zarobkowania poza rolnictwem. W wielu jednak przypadkach, zwłaszcza w rejonach nieatrakcyjnych turystycznie i oddalonych od ośrodków miejskich, gdzie możliwości takie są ograniczone, brak wystarczających dochodów z działalności rolniczej stanowi istotną przyczynę niedostatków materialnych rodzin rolniczych.

Po drugie, znaczny udział nieefektywnie wykorzystywanych gruntów stanowi poważny problem polityki rolnej. Bez przeprowadzania dodatkowych badań opartych na techniczno-ekonomicznej analizie efektywności można stwierdzić, że ziemia nieprzynosząca swojemu właścicielowi dochodów umożliwiających normalne funkcjonowanie jego rodziny, nie jest wykorzystywana w sposób właściwy. Utrzymywanie zasobów ziemi przez nieefektywne gospodarstwa uniemożliwia także zwiększenie potencjału produkcyjnego, i co za tym idzie zdolności konkurencyjnych jednostek silnych ekonomicznie, będących w stanie zapewnić opłatę pracy na odpowiednio wysokim poziomie.

Tabela 3

**Charakterystyka gospodarstw uczestniczących w systemie PL FADN
według klas wielkości ekonomicznej oraz położenia geograficznego**

Wyszczególnienie	Klasa wielkości ekonomicznej gospodarstw						
	razem	bardzo małe	małe	średnio małe	średnio duże	duże	bardzo duże
Polska ogółem							
Liczba reprezentowanych gospodarstw (tys.)	753,2	287,8	239,4	147,9	64,1	10,8	3,3
Powierzchnia użytkowanych gruntów rolnych (ha/gospodarstwo)	16,8	7,7	11,7	19	35,3	80,3	503,8
Udział w łącznych zasobach użytków rolnych (Razem = 100) ^a	100	18	22	22	18	7	13
Nakłady pracy własnej (FWU/gospodarstwo)	1,499	1,301	1,501	1,705	1,843	1,936	1,238
Udział w łącznych nakładach pracy własnej (Razem = 100) ^a	100	33	32	22	10	2	0,4
Produkcja ogółem (tys. zł/gospodarstwo)	94	40	56	107	217	542	2 955
Makroregion Wielkopolska i Śląsk							
Liczba reprezentowanych gospodarstw (tys.)	184,8	47,3	52,9	48,1	29,7	5,0	1,7
Powierzchnia użytkowanych gruntów rolnych (ha/gospodarstwo)	21,4	7,2	11,2	17,6	33,4	73,3	483,1
Udział w łącznych zasobach użytków rolnych (Razem = 100) ^a	100	9	15	21	25	9	21
Nakłady pracy własnej (FWU/gospodarstwo)	1,436	1,103	1,359	1,58	1,794	1,881	1,416
Udział w łącznych nakładach pracy własnej (Razem = 100) ^a	100	20	27	29	20	4	1
Produkcja ogółem (tys. zł/gospodarstwo)	127,6	39,0	58,3	105,1	212,2	504,3	2 781,3
Makroregion Pomorze i Mazury							
Liczba reprezentowanych gospodarstw (tys.)	76,9	20,7	23,7	19,7	9,8	2,0	1,0
Powierzchnia użytkowanych gruntów rolnych (ha/gospodarstwo)	34,5	10,3	15,4	26,6	52,6	135,9	799,2
Udział w łącznych zasobach użytków rolnych (Razem = 100) ^a	100	8	14	20	20	10	29
Nakłady pracy własnej (FWU/gospodarstwo)	1,533	1,289	1,518	1,697	1,783	1,871	0,565
Udział w łącznych nakładach pracy własnej (Razem = 100) ^a	100	23	31	28	15	3	0,5
Produkcja ogółem (tys. zł/gospodarstwo)	162,0	67,2	58,7	106,2	243,7	628,0	4 101,4
Makroregion Mazowsze i Podlasie							
Liczba reprezentowanych gospodarstw (tys.)	361,8	139,8	127,8	69,4	21,3	3,0	0,5
Powierzchnia użytkowanych gruntów rolnych (ha/gospodarstwo)	13,1	8,2	11,6	18,1	29,9	55,2	109,1
Udział w łącznych zasobach użytków rolnych (Razem = 100) ^a	100	24	31	27	13	3	1
Nakłady pracy własnej (FWU/gospodarstwo)	1,522	1,298	1,545	1,784	1,934	1,991	1,849
Udział w łącznych nakładach pracy własnej (Razem = 100) ^a	100	33	36	22	7	1	0,2
Produkcja ogółem (tys. zł/gospodarstwo)	70,5	35,1	53,4	101,4	203,9	510,4	1 710,2

cd. tab. 3

Wyszczególnienie	Klasa wielkości ekonomicznej gospodarstw						
	razem	bardzo małe	małe	średnio małe	średnio duże	duże	bardzo duże
Makroregion Małopolska i Pogórze							
Liczba reprezentowanych gospodarstw (tys.)	129,7	79,9	34,9	10,7	3,3	0,8	0,2
Powierzchnia użytkowanych gruntów rolnych (ha/gospodarstwo)	9,7	6,4	10,1	16,5	35,5	81,3	211,5
Udział w łącznych zasobach użytków rolnych (Razem = 100) ^a	100	41	28	14	9	5	3
Nakłady pracy własnej (FWU/gospodarstwo)	1,503	1,426	1,544	1,774	1,869	2,244	1,447
Udział w łącznych nakładach pracy własnej (Razem = 100) ^a	100	58	28	10	3	1	0,1
Produkcja ogółem (tys. zł/gospodarstwo)	68,9	43,0	62,2	148,7	268,9	692,0	1 901,0

^a Średnia ważona liczbą reprezentowanych gospodarstw.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie [11].

Tabela 4

Produktywność czynników produkcji w gospodarstwach uczestniczących w systemie FADN, według klas wielkości ekonomicznej oraz położenia geograficznego (tys. zł/rok)

Wyszczególnienie	Klasa wielkości ekonomicznej gospodarstw						
	razem	bardzo małe	małe	średnio małe	średnio duże	duże	bardzo duże
Polska ogółem							
Produktywność ziemi (produkcja ogółem / ha UR)	5,6	5,2	4,8	5,6	6,2	6,8	5,9
Produktywność pracy własnej (produkcja ogółem / FWU ^a)	62,4	30,9	37,5	62,6	117,8	280,1	2 386,6
Makroregion Wielkopolska i Śląsk							
Produktywność ziemi (produkcja ogółem / ha UR)	6,0	5,4	5,2	6,0	6,4	6,9	5,8
Produktywność pracy własnej (produkcja ogółem / FWU ^a)	88,9	35,3	42,9	66,5	118,3	268,1	1 964,2
Makroregion Pomorze i Mazury							
Produktywność ziemi (produkcja ogółem / ha UR)	4,7	6,5	3,8	4,0	4,6	4,6	5,1
Produktywność pracy własnej (produkcja ogółem / FWU ^a)	105,7	52,1	38,7	62,6	136,7	335,7	7 259,1
Makroregion Mazowsze i Podlasie							
Produktywność ziemi (produkcja ogółem / ha UR)	5,4	4,3	4,6	5,6	6,8	9,2	15,7
Produktywność pracy własnej (produkcja ogółem / FWU ^a)	46,3	27,1	34,6	56,9	105,5	256,4	924,9
Makroregion Małopolska i Pogórze							
Produktywność ziemi (produkcja ogółem / ha UR)	7,1	6,7	6,2	9,0	7,6	8,5	9,0
Produktywność pracy własnej (produkcja ogółem / FWU ^a)	45,8	30,1	40,3	83,8	143,9	308,4	1 313,8

^a FWU (Family work unit) liczba osób pełnozatrudnionych pracy własnej.

Źródło: Jak w tab. 3.

Tabela 5

**Zdolność do opłaty pracy własnej w gospodarstwach uczestniczących
w systemie FADN, według klas wielkości ekonomicznej oraz położenia geograficznego
(tys. zł/rok)**

Wyszczególnienie	Klasa wielkości ekonomicznej gospodarstw						
	razem	bardzo małe	małe	średnio małe	średnio duże	duże	bardzo duże
Polska ogółem							
(Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS)/FWU ^a	19,3	9,9	12,2	20,2	40,1	99,3	437,5
(Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS – dopłaty do działalności operacyjnej)/FWU ^a	11,7	4,4	6,2	13,5	29,2	74,5	225,4
Udział dopłat do działalności operacyjnej w opłacie pracy własnej (Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS)/FWU = 100	39	56	49	33	27	25	48
Makroregion Wielkopolska i Śląsk							
(Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS)/FWU ^a	25,6	10,4	12,4	19,2	37,1	88,6	448,7
(Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS – dopłaty do działalności operacyjnej)/FWU ^a	16,2	4,8	6,4	12,3	26,6	67,3	253,7
Udział dopłat do działalności operacyjnej w opłacie pracy własnej (Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS)/FWU = 100	37	54	48	36	28	24	43
Makroregion Pomorze i Mazury							
(Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS)/FWU ^a	27,3	11,6	12,6	19,5	48,1	135,4	841,8
(Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS – dopłaty do działalności operacyjnej)/FWU ^a	13,4	4,7	4,8	10,4	29,6	85,2	180,2
Udział dopłat do działalności operacyjnej w opłacie pracy własnej (Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS)/FWU = 100	51	59	62	47	38	37	79
Makroregion Mazowsze i Podlasie							
(Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS)/FWU ^a	16,0	9,3	11,8	19,8	39,5	93,1	207,8
(Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS – dopłaty do działalności operacyjnej)/FWU ^a	9,7	3,4	5,8	13,6	31,2	76,9	170,9
Udział dopłat do działalności operacyjnej w opłacie pracy własnej (Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS)/FWU = 100	40	64	51	31	21	17	18

Wyszczególnienie	Klasa wielkości ekonomicznej gospodarstw						
	razem	bardzo małe	małe	średnio małe	średnio duże	duże	bardzo duże
Makroregion Małopolska i Pogórze							
(Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS)/FWU ^a	15,2	10,2	13,2	28,6	48,0	101,9	303,3
(Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS – dopłaty do działalności operacyjnej)/FWU ^a	10,1	5,7	8,3	23,3	38,1	82,6	253,0
Udział dopłat do działalności operacyjnej w opłacie pracy własnej (Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego – składki KRUS)/FWU = 100	33	44	37	19	21	19	17

^a FWU (Family work unit) liczba osób pełnozatrudnionych pracy własnej.

Źródło: Jak w tab. 3.

Wnioski

Przedstawiona analiza wykazała duże uzależnienie poziomu opłaty pracy własnej od potencjału produkcyjnego gospodarstw oraz od wsparcia publicznego, realizowanego poprzez stosowanie dopłat do działalności operacyjnej. Przeprowadzone badania wykazały, że poza zasadniczym wpływem wielkości ekonomicznej na możliwość opłaty pracy własnej, ważną rolę odgrywają też różnice pomiędzy poszczególnymi makroregionami Polski. Przejawiają się one w różnym uzależnieniu dochodów od zewnętrznych transferów, a przede wszystkim w odmiennej strukturze agrarnej. Niepokojące może być to, że znaczna część środków publicznych transferowana jest do jednostek, które nie są w stanie ani opłacić swojej pracy na poziomie chociażby minimum egzystencji, ani nie są zdolne do przeprowadzenia działań restrukturyzacyjnych. Środki te nie mogą więc przyczynić się do zmiany istniejącego stanu rzeczy, co więcej – stanowiąc nieznaczny, lecz cenny z punktu widzenia rodziny rolniczej przychód – zniechęcają do rezygnacji z działalności rolniczej, petryfikując jednocześnie istniejącą strukturę agrarną. Problem jest poważny, bowiem jak wynika z badań, istnieje znaczne zróżnicowanie regionalne – największy odsetek gospodarstw oraz zasobów czynników produkcji wykorzystywanych w sposób nieefektywny, a więc niezapewniający właściwego opłacenia pracy, występuje we wschodnich i południowych terenach Polski, charakteryzujących się przy tym najmniejszymi możliwościami zarobkowania poza rolnictwem. Na części tych obszarów znajdują się rejony cenne przyrodniczo lub atrakcyjne turystycznie, co dla pewnej grupy gospodarstw rolnych może stanowić szansę na przezwyciężenie problemów wynikających z braku rolniczego potencjału produkcyjnego. Ze względu jednak na ograniczoność tego typu obszarów, ich wykorzystanie poprzez uczestnictwo w programie rolnośrodowiskowym czy prowadzenie gospodarstw agroturystycznych nie będzie stanowiło rozwiązania problemu niedostatecznej opłaty pracy w skali regionu.

Literatura:

1. Badania nad poziomem i strukturą zmodyfikowanego minimum egzystencji w 2007 roku. IPiSS, Warszawa 2008.
2. Badania nad poziomem i strukturą zmodyfikowanego minimum socjalnego w 2007 roku. IPiSS, Warszawa 2008.
3. Goraj L., Mańko S., Sass R., Wyszowska Z.: Rachunkowość rolnicza. Difin, Warszawa 2004.
4. Harasim A.: Dobór wskaźników do oceny regionalnego zróżnicowania rolnictwa [w:] Regionalne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce. IUNG-PIB, Puławy 2006.
5. Heller J.: Teoretyczne podstawy regionalizacji rolnictwa [w:] Regionalne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce. IUNG-PIB, Puławy 2006.
6. Kaczmarek J.: Zróżnicowanie regionalne sytuacji finansowej indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce z uwzględnieniem wybranych typów rolniczych. Roczniki Naukowe Seria, t. VIII z. 1, Warszawa–Poznań 2006.
7. Krasowicz S., Kopiński J.: Wpływ warunków przyrodniczych i organizacyjno-ekonomicznych na regionalne zróżnicowanie rolnictwa w Polsce [w:] Regionalne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce. IUNG-PIB, Puławy 2006.
8. Osuch D., Goraj L., Skarżyńska A., Grabowska K.: Plan wyboru próby gospodarstw rolnych Polskiego FADN. Polski FADN 2004
9. Poczta W.: Przemiany w rolnictwie. Polska wieś 2006. Raport o stanie wsi. FDPA 2006.
10. Skarżyńska A., Goraj L., Ziętek I.: Metodologia SGM „2002” dla typologii gospodarstw rolnych w Polsce. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
11. Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN w 2007 roku. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.

ARKADIUSZ SADOWSKI
University of Life Sciences
Poznań

REGIONAL DIFFERENTIATION IN OWN LABOUR COSTS IN VARIOUS TYPES OF AGRICULTURAL HOLDINGS

Summary

The work presents the result of research on the farmers' own labour costs in the agricultural holdings selected according to their economic size or geographic location. The analysis was based on the FADN standard results, minimum subsistence figure and minimum standard of living. The research results have shown sharp differentiation of the possibilities to cover own labour costs on the agricultural holdings of different economic size. The minimum standard of living was found in the agricultural holdings falling under at least "medium small" size class, and the minimum subsistence figure was reached by at least "medium large" farms. Without subsidized operations, mainly EU direct payments, the minimum standard of living would be reached by the farms considered at least "medium large". This proves that production factors engaged by agricultural holdings falling under lower economic size class and those beyond the scope of FADN observations are used ineffectively and do not provide support to farm family. Additionally, large regional differences were demonstrated as for the dependence of own work costs on the EU Common Agricultural Policy instruments, particularly direct payments. Agricultural holdings in Małopolska and Pogórze macroregions are the least dependent on the EU support, while those in Pomorze and Mazury macroregions are the most dependent.